



e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2025, 12 (1), 252-272

ÇOK ANLAMLI (MÜŞTEREK) KELİMELERİN ANLAM DÜNYASINA İSTİŞHÂDIN ETKİSİ:
"HİKMET" KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME
The Impact of Citation in the Semantic World of Polysemous Words: A Study on the
Concept of "Hikmah"

İsmail KARAHAN

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ikarahan197575@gmail.com, ORCID: 0009-0003-6491-2316.

Nejdet GÜRKAN

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, nejdetgurkan@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7244-9988.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	12.02.2025
Kabul Tarihi / Accepted:	14.05.2025
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2025
Cilt / Volume:	12
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	252-272

Atıf / Cite as: Karahan, İsmail – Gürkan, Nejdet. "Çok Anlamlı (Müşterek) Kelimelerin Anlam Dünyasına İstişhâdın Etkisi: "Hikmet" Kavramı Üzerine Bir İnceleme" (The Impact of Citation in the Semantic World of Polysemous Words: A Study on the Concept of "Hikmah") *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 12/1 (2025), 252-272. Doi: 10.17859/pauifd.1638596.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd



2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD) 252-272

ÇOK ANLAMLI (MÜŞTEREK) KELİMELERİN ANLAM DÜNYASINA İSTİŞHÂDIN ETKİSİ: "HİKMET" KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

İsmail KARAHAHAN**

Nejdet GÜRKAN***

Öz

Arap dilinde çok anlamlı kelimelerin kök ve yan anlamlarını belirleme sürecinde, kelimenin geçtiği dilsel bağlamlar ile şiir, nesir, Kur'ân ve hadis metinlerinden getirilen istişhâd örnekleri büyük önem taşır. Özellikle, kelimenin tarihî, edebî ve kültürel bağlamlarda nasıl kullanıldığı, odak anlamın tespit edilmesinde yol gösterici olur. Bu çalışmada, "Hikmet" kavramı esas alınarak, çok anlamlı kelimelerin etimolojik ve semantik analizine ışık tutulacaktır. "Hikmet" gibi derin anlam katmanlarına sahip bir kelimenin, tarihî ve edebî metinlerdeki kullanımları, onun odak anlamını ve bu anlamın diğer anlam katmanlarıyla ilişkisini anlamada kilit rol oynar. Bununla beraber "Hikmet" kavramı örneği üzerinden; Arap dilindeki çok anlamlı kelimelerin nasıl şekillendiğinin ve istişhâd yönteminin, kelimelerin anlam yelpazesinin oluşumuna nasıl katkı sağladığının dilsel ve metodolojik durumu açıklığa kavuşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstişhâd, delil, kök anlam, yan anlam, "Hikmet" kavramı,

The Impact of Citation in the Semantic World of Polysemous Words: A Study on the Concept of "Hikmah"

Abstract

In the Arabic language, the process of determining the root and secondary meanings of polysemous words heavily relies on linguistic contexts and examples of istishhâd (evidential references) drawn from poetry, prose, the Qur'an, and Hadith texts. Particularly, how a word is used in historical, literary, and cultural contexts serves as a guide in identifying its core meaning. In this study, the concept of "hikmah" will be taken as the focal point to shed light on the etymological and semantic analysis of polysemous words. A word like "hikmah", which possesses deep layers of meaning, plays a key role in understanding its core meaning and its relationship with other semantic layers through its usage in historical and literary texts. Furthermore, using the example of the term "hikmah", this study aims to elucidate how polysemous words in the Arabic language take shape and how the istishhâd method contributes to the formation of their semantic range from both linguistic and methodological perspectives.

* Bu makale, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanmakta olan ve Prof. Dr. Nejdet GÜRKAN danışmanlığında yürütülen "Arap Sözlükbiliminde İstishâd Olgusu" adlı Doktora tez çalışmamızdan üretilmiştir.

** Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir. Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İkarahan197575@gmail.com, ORCID: 0009-0003-6491-2316.

*** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, nejdetgurkan@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7244-9988.

Keywords: Istishhad, evidence, root meaning, peripheral meaning, "Hikmah" concept.

Structured Abstract

In Arabic, the phenomenon of a word having multiple meanings is referred to as "mushtarak lafz" and, in Quranic studies, is known as "Wujuh wa Naza'ir." Ibn al-Jawzi defines "wujuh" as a word carrying different meanings in various contexts within the Quran, while he considers "naza'ir" as the repetition of the same meaning in different verses. This perspective aligns with the general consensus among linguists.

Several factors contribute to the polysemy of words, including dialectical variations, metaphorical usages, phonetic shifts, and terminological meanings. These factors enable words to acquire diverse meanings over time in different contexts. For example, the word "ayah" (verse) has six distinct meanings, categorizing it under "wujuh," whereas its recurrence with a specific meaning in multiple verses falls under "naza'ir."

While some linguists accept the existence of polysemous words, scholars like Ibn Durustuyah and Abu Hilal al-Askari have criticized this notion. They argue that a word cannot inherently possess multiple meanings, as each meaning must be contextually determined. They also suggest that polysemy could lead to confusion in communication. Additionally, al-Munajjid asserts that polysemous words cannot be found in the Quran, as such linguistic ambiguity would contradict the Quran's eloquence and miraculous nature.

Some Quranic words carry multiple meanings depending on their context. Understanding these polysemous words correctly is crucial for accurately interpreting divine intent. Exegetes have adopted different approaches in determining the intended meanings of these words. A proper comprehension requires an in-depth study of both the word's etymology and its usage across various examples. Lexicons establish the fundamental meaning of a word, while evidential sources, including the Quran, hadith, poetry, and prose, provide contextual clarity. Classical dictionaries, works on "Gharib al-Quran," and studies on "Wujuh wa Naza'ir" play a significant role in deciphering the intricate meanings of Quranic words.

The term "hikmah" (wisdom) etymologically signifies "to restrain or prevent." However, this meaning does not imply mere exclusion but rather a purposeful restriction involving control, defense, and guidance toward correctness. From this perspective, Allah's attribute "Ahkam al-Hakimin" expresses his supreme justice, leaving no room for error or injustice. Prophets are granted "hikmah" because they prevent disbelief through divine revelation, while scholars are called "people of wisdom" due to their role in eliminating ignorance. Likewise, a judge is designated as such because they prevent injustice. The concept of "hikmah" thus conveys the idea of reasonable, appropriate, and well-founded control.

Over time, "hikmah" evolved to encompass meanings such as wisdom, understanding, and sound judgment. The Quran alludes to these meanings in the verse, "Allah grants wisdom to whom He wills, and whoever is given wisdom has certainly been given much good" (Al-Baqarah 2:269). Similarly, the verse "Invite to the way of your Lord with wisdom..." (An-Nahl 16:125) can be interpreted within this framework.

The Prophet Muhammad (peace be upon him) emphasized the universality of wisdom, stating, "Wisdom is the lost property of the believer; wherever he finds it, he should take it" (Tirmidhi, Ilm 19). This hadith highlights that wisdom is a valuable asset that a believer should seek wherever it may be found, reinforcing the notion that knowledge, insight, and the ability to resolve issues are essential qualities of faith.

Furthermore, the phrase "Allah's hikmah" denotes His infinite knowledge and intellect, as well as the perfect creation and management of all things. Divine wisdom manifests as the flawless order of the universe and the reflection of divine will. In this

sense, "hikmah" serves as both a representation of the divine order in the cosmos and a guiding principle in human life.

GİRİŞ

Arap Dilinde birden çok anlamı bulunan sözcüklere “müşterek” denilmektedir. Herhangi bir metni doğru anlayabilmek için, içinde geçen müşterek kelimelerin, uhdesinde bulundurduğu çeşitli anlamlar arasından, bağlama en uygun olanını doğru bir şekilde tespit etmek gerekir. Özellikle Kur’ân’ı anlamada bu durum daha çok önem arz eder. Bu konuya gereken önem verilmediği takdirde Kur’ân’ın mesajının doğru anlaşılmayacağından hareketle, dil âlimleri *Vücûh ve Nezâir* ismi verilen eserler telif etmişlerdir. Bu çalışmada, öncelikle Kur’ân’daki müşterek (birden fazla anlama gelebilen) lafızlar hakkında bazı bilgiler sunulacaktır. Ardından, Türkçe’de "Hikmet" olarak tercüme edilen bir kavramın anlam dünyasına odaklanılacaktır. “Hikmet” kavramının odak anlamı nedir? Bu odak anlam, kavramın anlam katmanlarına nasıl yansımaktadır? gibi soruların yanıtları aranacaktır.

Bu çalışmanın amacı, bir ayette geçen müşterek lafzın bağlama en uygun ve doğru anlamını tespit ederek, bu anlamın sınırlarını belirlemektir. Böylece, hem Kur’ân’da geçen 'Hikmet' kavramının kullanım biçimleri hem de bu kavramın sahip olduğu anlam zenginliği derinlemesine incelenmiş olacaktır.

1. Müşterek Kavramının Tanımı ve Tarihçesi

Sözlükte “iştirak; ortak olmak” mastar anlamıyla yer alan bu kavram, dilde “ortak anlamda kullanılan lafız” karşılığı verilen “müşterek lafız” kullanımıyla bilinmektedir. Başka bir ifadeyle, birden fazla gerçek anlama sahip kelimeler “müşterek” olarak adlandırılır. Bu nedenle, müşterek kelimelerde gerçek anlamlar dikkate alınır. Ancak kelimenin mecaz anlamları müşterek sayılmaz. Ayrıca zıt anlamlı (ezdâd) kelimeler de müşterek lafızlar arasında değerlendirilmiştir.¹ En bilinen kelimelerden biri olan “ayn,” “göz, pınar, benzeri, kalp, koruma...” gibi anlamlara sahiptir.² Benzer şekilde “hüdâ” kelimesi; “beyan, din, iman, tevhid, davet, rehber, kitap, Kur’ân, peygamber...” gibi anlamlar taşır.³ Arapça’da bu türden pek çok kelimeye rastlamak mümkündür.

“Müşterek” kelimesi, Kur’ân ilimlerinde genelde *Vücûh ve Nezâir* adıyla geçmektedir. Bu alanda yazılan; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) *el-Eşbah ve’n-Nezâir*, Hârûn b. Mûsâ, (ö. 170/786) *el-Vucûh ve’n-Nezâir fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Ali b. Vâfid (ö. 193/808) *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) *et-Tesârif*,

¹ Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, thk. Ahmed Azzu Inaye (Dımaşk: Daru’l-Kütübî’l-Arabî, 1999), 1/57; İsmail Durmuş, “Müşterek” (İstanbul: DİA, 2006), 32/171.

² Ebu’l-Ferec Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yûni’n-Nevâzir fî ilmi’l-vücûh ve’n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerim (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984), 443-444.

³ Mukatil b. Süleymen, *el-Eşbah ve’n-Nezâir fî’l-Kur’âni’l-Kerim*, thk. Salih Dâmim (Bağdat, 2006), 20-25.

Mübbereð (ö. 285/898) *Mâ İttefeke Lefzuhû ve İhtelefe Ma'nâhu mine'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Hakîm et-Tirmizî (ö. 315/927) *Tahsîlu Nezâiri'l-Kur'ân*, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004): *el-Efrâd* gibi birçok eser bulunmaktadır.⁴

İbnü'l-Cevzî (ö. 596/1199), *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-Nezâir* adlı eserinde, vücûh ve nezâiri: bir kelimenin Kur'an'ın farklı ayetlerinde aynı şekilde yer almasına rağmen farklı anlamlar taşıması olarak tanımlamıştır.⁵ Bu eserinde İbnü'l-Cevzî, Kur'ân'dan örnekler vererek "âyet" kelimesinin farklı anlamlarına dikkat çeker ve bunları altı (işâret, mûcize, kitap, emir ve yasaklar, ibret, âyet) başlıkta ele alır.⁶

ez-Zerkeşî (ö. 794/1391), İbnü'l-Cevzî'den farklı bir yaklaşım sergileyerek vücûh ve nezâir kavramlarını birbirinden ayırmıştır. Ona göre, vücûh müşterek lafızları ifade ederken, nezâir bir kelimenin mutevâtî (uzlaşmış, ortaklaşa konulmuş) lafızlar gibi farklı anlamlarından birinin başka âyetlerde de aynı şekilde kullanılmasını ifade eder. Bazı dilciler ise vücûhu lafızlara, nezâiri anlamlara özgü olarak tanımlamışlarsa da bu görüş zayıf kabul edilmektedir.⁷ Örneğin; "İslâm" kelimesi, "din, tevhid, ikrar, ihlâs ve boyun eğme" gibi beş farklı anlamda kullanılmaktadır. ez-Zerkeşî'ye göre, bu kelimenin birden çok anlama sahip olması vücûh kapsamında ele alınır, ancak bu anlamlardan birinin yer aldığı âyetler nezâir olarak değerlendirilir. Örneğin, Tevbe Sûresi 74. âyet ile Hucurât Sûresi 14. âyette geçen "İslâm" kelimesi, "ikrar" anlamında kullanılmıştır ve bu bağlamda birbirine benzerlik (nezâir) gösterir.⁸

ez-Zerkeşî'nin görüşü, bu konuda ilk eserleri telif eden Mukâtil b. Süleyman ve Yahyâ b. Sellâm gibi âlimler tarafından da desteklenmektedir.⁹ Örneğin, her iki âlim de Kur'ân'da geçen "tâğût" kelimesinin üç farklı anlamı olduğundan söz eder: "şeytan, put ve Kâ'b b. Eşref." Bakara Sûresi 256. âyet ile Nisâ Sûresi 76. âyette yer alan "tâğût" kelimesi ise "şeytan" anlamında kullanılmıştır. Bu nedenle, bu iki âyet birbiriyile nazîr kabul edilir.¹⁰

Bugünkü dilbilim çalışmalarında vücûh kelimesi, lafızları aynı ancak anlamları farklı olan kelimeleri, nezâir ise tam tersine, lafızları farklı ama anlamları aynı olan kelimeleri ifade etmek için kullanılsa da¹¹ birçok dilbilimcinin tanımlarını inceleyen

⁴ M. Suat Mertoğlu, "Vücûh ve Nezâir" (İstanbul: DİA, 2013), 43/141-143.

⁵ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-Nezâir*, 83.

⁶ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-Nezâir*, 154-155.

⁷ Ebu Abdullah Bedrettin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl (Beyrut: Daru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1957), 1/102.

⁸ Mertoğlu, "Vücûh ve Nezâir", 43/141.

⁹ Yahya b. Sellam, *Tefsîru'l-Kur'ân mimme'stebehet esmâühû ve tasarrafet meânih*, thk. Hind Şelbî (Tunus: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1979), 17; Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerim*, 7.

¹⁰ Yahya b. Sellam, *Tefsîrü'l-Kur'ân mimme'stebehet esmâühû ve tasarrafet meânih*, 207; Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerim*, 77.

¹¹ İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Usulü", *DİB Yayınları Ankara*, (1989), 184-185; İsmail Cerrahoğlu, "Vücûhu'l-Kur'âna Dâir Bilinmeyen Yeni Bir Eser", *AÜİFD*, (1967), 113.

Mustafa Karagöz, vüçûh'un bir kelimenin birden çok anlama sahip olmasını, nezâir'in ise bu anlamlardan birinin Kur'ân'da tekrar etmesini tanımlayan görüşün daha doğru olduğunu belirtmektedir.¹²

Bu açıklamalara göre, "vüçûh" kelimesi hakkında genel bir görüş birliği bulunmaktadır; yani bir lafız Kur'ân'da farklı anlamlar taşıyabilir. Ancak "nezâir" kelimesi konusunda çeşitli görüşler ortaya çıksa da yine de vüçûh ve nezâir kavramlarının iç içe geçtiği ve birbirini tamamladıkları kabul edilmektedir.

2. Çok Anlamli Kelimelerin Çıkış Sebepleri

Müşterek kelimelerin ortaya çıkması hakkındaki görüşler ve sebeplerin kısaca ifade edilmesi, konuyu biraz daha anlaşılır kılabilecektir:

2.1. Mecâzî Anlam:

Arap dilinde çok anlamlılığın ortaya çıkmasındaki en önemli sebeplerden biri, kelimelerin hakiki anlamlarının yerine mecazî anlamlarda kullanılmaya başlanmasıdır. Zamanla, bir kelimenin mecazî veya istiare yoluyla kazandığı anlamlar yaygınlaşır ve bu yeni anlamlar daha baskın hale gelir. Öyle ki, hakiki anlam zamanla unutulabilir ve mecazî anlam, kelimenin ana anlamı haline dönüşür. Genelde unutulmuş gibi gözüken o hakikî anlam kelimenin içinde mevcut iken bazen de apayrı bir anlam dünyasına girebilmektedir. Bu süreç, kelimenin farklı bağlamlarda çeşitli mecazî anlamlar kazanarak çok anlamlılık özelliği göstermesine neden olur.¹³

Arap dilinde çok anlamlılık konusuna dair dikkat çeken örneklerden biri olan العين (ayn) kelimesi, bu olgunun anlaşılmasında önemli bir örnek teşkil eder. Bu kelime üzerine kapsamlı bir çalışma yapan İmam es-Suyûtî (ö. 911/1505) kelimenin zengin anlam çeşitliliğini sözlüklerden derleyerek incelemiştir. es-Suyûtî, العين kelimesinin anlamlarını "bakmak" anlamıyla bağlantılı olanlar ve olmayanlar olmak üzere iki temel kategoriye ayırır: Birinci kategoride yer alan anlamlar genellikle mecaz veya teşbih yoluyla türetilmiştir. Örneğın, "göz" anlamının, görme işlevine dayalı olarak diğer anlamlarla ilişkilendirilmesi bu duruma örnektir. Bu bağlamda, العين kelimesinin bir su gözü (kaynak) veya casus gibi bir anlamda kullanılması, bakmak ya da görmek kavramlarıyla bağlantılıdır. İkinci kategorideki anlamlar ise doğrudan "bakmak" fiiliyle bağlantılı değildir ve başka dilsel veya kültürel faktörler aracılığıyla gelişmiştir. Örneğın, العين kelimesinin "altın" ya da "değerli şey" anlamında kullanımı, görme işlevinden bağımsız bir anlam katmanını temsil eder.

¹² Mustafa Karagöz, "Vüçûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci -Nezâir'in Eşanlamlılık Olarak Tanımlanması Sorunu", *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Araştırmaları Yaz Akademisi 1, Ağustos, İstanbul 1* (2008), 18-23; Mustafa Karagöz, "İbn Teymiye'nin Vüçûh ve Nezâir Tanımının Etkileri ve Sorunları", *Bilimname* 36 (Şubat 2018), 262-264.

¹³ Abdullah Hasan eş-Şeyh, *el-Alâkâtü'd-delâliyye ve turâsi'l-belâğî'l-Arabî* (Maḥbûatu'l-iş'â'l-fenniyye, (İskenderiyye, 1999), 60.

Bu anlamlar, zamanla kelimenin kullanımında kökleşerek çok anlamlılığı daha da zenginleştirmiştir.¹⁴

2.2. Lehçeler:

Arap dilinde çok anlamlı kelimelerin ortaya çıkışında lehçeler önemli bir etkiye sahiptir. Aynı kelime, farklı lehçelerde birbirinden farklı anlamlar ifade etmiş olabilir. Zamanla bu farklı lehçelere mensup topluluklar, kelimelerin birbirinden ayrılan bu anlamlarını fark etmeksizin dile aktarmış ve kullanmaya devam etmişlerdir. Bu süreç, aynı kelimenin birden fazla anlam kazanmasına yol açmıştır. Örneğin, الألف kelimesi Temîm lehçesinde "kuvvetli" anlamında, Kays lehçesinde ise "ahmak" anlamında kullanılmıştır. Zaman içinde bu kelime her iki anlamda da kullanılır olmuştur. Benzer şekilde, السليط kelimesi Arapların çoğu tarafından "yağ" anlamında kullanılırken, Yemenliler bu kelimeyi özellikle "susam yağı" anlamında kullanmışlardır.¹⁵ Bu tür lehçesel farklılıklar, kelimelerin zamanla çok anlamlı hale gelmesinde etkili olmuş ve Arap dilinin zengin ve esnek bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Her bir lehçenin katkısıyla, dildeki kelimeler hem çeşitlenmiş hem de derinleşmiştir.

2.3. Ses Değişimi:

Bir kelimenin başka bir kelimeyle özdeş hâle gelmesi, dönüşme (ibdâl), düşme (hazif) ve ekleme (ziyâde) gibi dilbilimsel süreçler sonucunda gerçekleşebilir. Bu durum, bir kelimenin anlam yelpazesinin genişlemesine katkıda bulunabilir.¹⁶ Örneğin, الفروة kelimesi hem "kafa derisi" hem de "zenginlik" anlamlarına sahiptir. Ancak "zenginlik" anlamı، الثروة kelimesindeki bir harfin değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu tür değişimler, dilin doğal evrimi içerisinde kelimelerin birbirinden etkilenmesi sonucu oluşur. Aynı kökten türeyen veya benzer yapıdaki kelimeler arasında bu tür dönüşümler, bir kelimenin anlam katmanlarını zenginleşmesine etki eder.¹⁷

2.4. Sosyal ve kültürel değişim:

Sosyal ve kültürel değişimlerin etkisiyle, kelimeler yeni anlamlar kazanmaktadır. Örneğin, İslâm öncesinde 'salât' kelimesi 'dua', 'zekât' 'artış', 'hac' ise 'kast' anlamında kullanılırken, İslâm'ın gelişimiyle birlikte bu kelimeler sırasıyla 'namaz', 'malî ibadet', 'Kâbe ziyareti' anlamlarına bürünmüştür. Benzer bir süreç, bilimsel ve teknik terimlerde de gözlemlenmektedir.¹⁸ Hatta zamanla bu terimsel

¹⁴ Celalettin es-Suyûtî, *el-Muzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*, th. Fuad Ali Mansur (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/295.

¹⁵ es-Suyûtî, *el-Muzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*, 1/301; eş-Şeyh, *el-Alâkâtü'd-delâliyye ve turâsî'l-belâğî'l-Arabî*, 67.

¹⁶ Durmuş, "Müşterek", 32/171; Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* (Kayseri: ERÜ, 2009), 229-230.

¹⁷ Ahmed b. Zekerîyya İbn Fâris, *Mücmelü'l-luga*, thk. Züheyr Abdulmuhsin (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 2019.

¹⁸ Durmuş, "Müşterek", 32/171.

anlamlar, kelimenin asıl anlamını geride bırakarak daha yaygın bir kullanıma ulaşmıştır. Bu süreç, dilin hem zenginleşmesine hem de farklı bağlamlarda kelimelerin anlam katmanlarının çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur.¹⁹

2.5. Muarreb Kelimeler:

Arapçaya başka dillerden geçen kelimeler, zamanla çok anlamlılığa sebep olabilmektedir. Yabancı bir kelime, Arapçadaki benzer bir kelimeyle anlamsal olarak karışabilir ve bu süreç sonunda her iki anlamı birden taşıyan müşterek bir lafız haline dönüşebilir. Örneğin, زور kelimesi Farsça'da "karışma" anlamında kullanılırken, Arapça'da "sahte" anlamına gelmektedir. Bu iki dildeki benzerlik, kelimenin her iki anlamıyla birlikte kullanılmasına yol açmış ve kelime müşterek bir anlam yapısı kazanmıştır.²⁰

2.6. İki Kelimenin Sigasının Birleşmesi:

Arap dilinde, farklı sigalara sahip olmasına rağmen aynı telaffuza sahip kelimeler bulunmaktadır. Bu durum, iki farklı kelimenin anlamlarının karışmasına ve bir kelimenin birden fazla anlam taşımaya yol açabilmektedir.²¹ Örneğin, النوى kelimesi "uzaklaşmak" anlamında müfred bir kelime olarak kullanılırken, aynı zamanda النواة kelimesinin çoğulu olarak da kullanılır ve "çekirdek" anlamını ifade eder. Bu iki kelimenin aynı telaffuzda buluşması, zamanla aralarındaki ayrımın belirsizleşmesine ve her iki anlamın bir arada kullanılabilir hale gelmesine neden olmuştur. Böylelikle, "uzaklaşmak" anlamına gelen النوى ile "çekirdek" anlamına gelen النواة mastarının çoğulu olan النوى, aynı ses yapısına sahip olduğu için, iki farklı anlam ihtimali taşır hale gelmiştir.²²

2.7. Anlam Değişimleri:

Semantik açıdan, zaman içinde kelimelerde yeni yan anlamlar oluşabilir. Bu süreçte, kelimenin hakiki anlamı korunarak anlam daralması, genişlemesi veya kayması gibi değişiklikler meydana gelebilir.²³ Örneğin, الريشة kelimesi başlangıçta "tüy" anlamına gelirken, zamanla kuş tüylerinin divit olarak kullanılmaya başlanmasıyla, "kalem" anlamını da kazanmaya başlamıştır. Bu gelişim, kelimedeki anlam kaymasına yol açmış ve sonuçta her iki anlamı da ifade edebilen müşterek bir lafız ortaya çıkmıştır. Böylece, kelime hem "tüy" hem de "kalem" anlamında kullanılabilen bir anlam yelpazesine sahip olmuştur.²⁴

¹⁹ Ferit Avd Haydar, *İlmü'd-delâle, dirâse nazariyye ve tatbikiyye* (Kahire: Mektebetü'l-Adab, 2005), 141.

²⁰ Haydar, *İlmü'd-delâle, dirâse nazariyye ve tatbikiyye*, 141.

²¹ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, 234.

²² Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, 2025, 8/394.

²³ Süheylâ Hale Bayırbaş, *İbn Kuteybe'de Dil ve Anlam* (Kayseri: ERU, 2016), 132.

²⁴ İsmail b. Hammad el-Cevheri, *Sıhah*, thk. Muhammed Abdulğafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm lil-melâyin, 1987), 4/264.

3. Müşterek Kelimeler Üzerinde Dilbilimcilerin Görüşleri

Arap dilinde müşterek (çok anlamlı), kelimeler dilciler arasında tartışmalı bir konudur. Bazı dilciler bu tür kelimelerin varlığını kabul ederken, bazıları reddetmiştir. Örneğin: Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sibeveyh (ö. 180/796), Ebu Ubeyde (ö. 223/837), Seâlibî (ö. 429/1038), Müberred (ö. 286/898) ve İbn Fâris (ö. 395/1005) gibi birçok meşhur dilci, kelimelerin birden fazla anlama gelebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Bu dilciler arasında yer alan İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise, müşterek kelimelerin sadece isimlerde değil, harflerde ve fiillerde de bulunabileceğini ifade etmiştir. Bu görüşünü desteklemek أَن, لَا, مَنْ gibi harfleri, "ses yankısı", "ölü beden" ve "malına sahip çıkan kişi" gibi farklı anlamlara gelen الصَّدَا ismini ve حزن (üzülmek), غنى (zengin olmak veya şarkı söylemek), غضب (öfkelenmek), ve ضال (yoldan sapmak) gibi fiilleri örnek olarak vermiştir. Ayrıca, birçok dilci, müşterek kelimelerin anlamlarını bir araya toplama ve bu konuda eserler yazma çabasına girmiştir. Bu tür çalışmalar, Arap dilindeki çok anlamlılık kavramının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır.²⁵

Arap dilinde bir kelimenin birden fazla anlama gelebileceği fikrine karşı çıkan bir grup dilci de bulunmaktadır. Bu görüşü benimseyenlerin önde gelen isimlerinden biri İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958)'dir. İbn Dürüsteveyh, müşterek kelime anlayışını eleştirerek, bu tür kelimelerin aslında zannedildiği gibi farklı anlamlar taşımadığını savunmuştur. O, وجد kelimesini örnek göstererek, müşterek kelime fikrini destekleyenlerin delillerinin geçersiz olduğunu ifade etmiştir. İbn Dürüsteveyh'e göre, وجد kelimesinin çeşitli anlamlar taşıdığı düşünülse de bu anlamlar aslında farklı kökenlerden gelmemektedir. Ona göre, bu kelimenin tüm anlamları, ortak bir kökten türemekte ve temelde birbirleriyle bağlantılıdır. Böylece, kelimenin çeşitli anlamlar taşıdığı fikri yerine, anlamlarının kökensel bir birlik oluşturduğu görüşünü öne sürmüştür.²⁶

Ebü Hilâl el-Askerî'ye (ö. 400/1009) göre de tek bir kelime, birbirinden tamamen farklı iki anlamı aynı anda ifade edemez. Her bir anlam için mutlaka bir işaret veya belirleyici bir unsur bulunmalıdır. Eğer böyle bir işaret yoksa, kelime muhatabın zihninde bir karmaşa yaratır ve anlamın anlaşılmasını zorlaştırır. Bu tür bir belirsizlik, doğru iletişimi engeller ve karışıklıklara neden olur. Ayrıca O, iki farklı kelimenin aynı anlamı ifade etmesini de dil açısından problemli bulur.²⁷ Bu görüşler, İbn Dürüsteveyh'in kelime anlamlarının kökensel bir birlik içinde olması gerektiği fikrini güçlendirmekte ve dilin netliği ile açıklığını korumanın önemine vurgu yapmaktadır.

Bu tartışmaya önemli bir katkı da İbn Sîde (ö. 458/1066) tarafından yapılmıştır. İbn Sîde'ye göre, bir kelimenin aynı olmasına rağmen farklı anlamlar

²⁵ Muhammed Nurettin el-Müneccid, *el-İştirâku'l-Lafzî fî'l-Kur'âni'l- Kerim Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbik* (Şam: Daru'l-Fikr, 1999), 30-31.

²⁶ es-Suyûtî, *el-Muzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*, 1/303; el-Müneccid, *el- İştirâku'l-Lafzî fî'l-Kur'âni'l- Kerim Beyne'n- Nazariyyeti ve't-Tatbik*, 32-33.

²⁷ Abdullah b. Sehl el-Askerî, *Mu'cemü'l-Furûki'l-lugaviyye* (Müessetü'r-Neşri'l-İslâmî, 1412), 25.

taşınması, kelimenin ilk oluşturulduğu anda böyle birçok anlamlılığa sahip olmasından kaynaklanmaz. Ona göre bu durum, genellikle lehçelerin birbirine karışması veya bir kelimenin başlangıçta bir anlam için kullanıldıktan sonra, mecazi anlamda başka bir kullanım kazanmasından doğar. Bu mecazi kullanım, zamanla o kadar yaygınlaşır ki, kelime yeni anlamında da kabul görmeye başlar ve bu yeni anlam, orijinal anlamına benzerlik taşır.²⁸

Bu konuyu geniş bir şekilde ele alan Müneccid (ö. 2010), İbn Dürüsteveyh ve Ebû Hilâl el-Askerî'nin müşterek kelime tartışmasına yalnızca dilbilimsel değil, aynı zamanda dini bir bakış açısıyla yaklaştıklarını vurgulamıştır. Müneccid, özellikle kelimelerin anlamlarının Allah tarafından belirlendiği (tevkifi) görüşünün bu diller tarafından benimsendiğine dikkat çeker. Ancak bu yaklaşım diller arasında genel bir kabul görmemiştir. Çünkü çoğu dilci, dillerin dini değil zaman içinde insani ihtiyaçlar ve toplumsal gelişmeler doğrultusunda evrildiğini savunur.²⁹ Eserinin sonunda, Müneccid de Kur'ân'da müşterek lafızların bulunamayacağını belirtmiş ve bunun, Kur'ân'ın mucizeliğiyle çeliştiğini vurgulamıştır. Ayrıca, fesâhat (dil'in güzel ve etkili kullanımı) ile iştirâk (çok anlamlılık) durumlarının bir arada bulunmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.³⁰

Bu konudaki tartışmalar ve farklı kabuller bağlamında, ortak ve kesin bir görüşe varmak lüzumunu göz ardı ederek, literatürün ortaya koyduğu eserler ve görüşler dikkate alınarak Kur'ân'daki müşterek olgusu üzerine yapılan tespitlerin zikredilmesi ihtiyacı bulunmaktadır.

4. Kur'ân'ın Anlam Dünyasında Müşterek Lafızların Durumu

Kur'ân'da bazı harflerin, isimlerin ve fiillerin çok anlamlı (müşterek) olabileceği bilinmektedir. Ancak esas mesele, bu çok anlamlı kelimelerden hangisinin kastedildiğini doğru şekilde belirleyebilmektir. Bu noktada, Allah'ın müşterek lafızlardaki muradını anlamak büyük bir önem taşır. Önde gelen müfessirlerden Fahreddin er-Razî (ö. 543/1149), bir kelimenin yalnızca tek bir anlam taşınması gerektiğini savunmuş ve aksi durumda ortaya çıkan anlamın belirsiz veya anlamsız olacağını ifade etmiştir. Benzer şekilde, ez-Zerkeşî de İslam âlimlerinin genel kanaatini yansıtarak, müşterek kelimelerin bir bağlamda, farklı hatta çelişen anlamları aynı anda taşıyamayacağını dile getirmiştir. Bu görüşler, Kur'ân'ın icazı ve fesahatini koruma çabasını ortaya koymaktadır.³¹

Çözüm olarak, müşterek lafızların farklı anlamları arasında bir uyum veya bu lafzın belirli bir anlamı ifade ettiğine dair bir ipucu (karine) mevcutsa, âlimler genellikle bu karineye dayanmayı tercih etmişlerdir. Şayet bir lafız, hem dilsel (lügat) hem de şer'î bir anlam taşıyorsa ve bu iki anlam arasında müştereklik

²⁸ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît* (Daru'l-Kütübî, 1994), 2/412.

²⁹ el-Müneccid, *el-İştirâku'l-Lafzî f'l-Kur'âni'l- Kerim Beyne'n- Nazariyyeti ve't-Tatbik*, 33.

³⁰ el-Müneccid, *el-İştirâku'l-Lafzî f'l-Kur'âni'l- Kerim Beyne'n- Nazariyyeti ve't-Tatbik*, 272-274.

³¹ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/180-181.

bulunuyorsa, aksi yönde bir karine olmadığı sürece şer'î anlam öncelikli kabul edilmiştir.³² Böyle bir yaklaşım, en doğru anlamın tespit edilmesini amaçlamaktadır.

Bazı müşterek lafızlar, anlam bakımından birbirine tamamen zıt olabildiği gibi, hangi anlama işaret ettiğini belirlemeye yönelik bir karinenin de bulunmadığı durumlarla karşılaşılabilir. Bu tür lafızların nasıl anlaşılması gerektiği konusunda âlimler arasında üç farklı görüş ortaya konulmuştur.

Birinci görüşe göre, karine bulunmayan müşterek lafızlar, içerdiği tüm anlamlara birden yorumlanabilir. Bu yaklaşımı benimseyenler arasında eş-Şâfiî (ö. 204/821), el-Cübbâî (ö. 321/933), el-Bakillânî (ö. 403/1012) ve Kadı Abdülcebbar (ö. 415/1024) yer alır. Örneğin, "Allah ve melekler o peygambere salât ederler..." (Ahzâb, 33/56) ayetinde geçen (يصلون) kelimesi, aynı anda "rahmet, istiğfar ve dua" anlamlarını ifade edebilecek şekilde yorumlanabilmektedir.³³

İkinci görüşe göre, müşterek lafızlar her durumda yalnızca tek bir anlamı ifade eder ve bağlam içerisinde bu anlam belirlenir. Bu görüşü benimseyenler arasında çoğu Hanefî âlimi, Ebû Hâşim (ö. 321/933), Abdullah el-Basrî (ö. 369/979), el-Cüveynî (ö. 485/1085), el-Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Fahreddin er-Râzî gibi önemli isimler bulunmaktadır. Bu yaklaşıma örnek olarak, "...gökte ve yerde olanlar Allah'a secde etmektedir..." (Hac, 22/18) ayeti verilebilir. Ayette geçen (يسجد) fiili, sözlükte "huşu, secde, boyun eğme" gibi anlamlara sahip olmasına rağmen, burada yalnızca "boyun eğme" anlamı kastedilmiştir. Bu anlayış, lafzın netliğini koruma ve muhatap için anlam karışıklığını önleme amacı taşır.³⁴

Üçüncü görüşe göre, müşterek lafızlar olumsuz (nefiy) anlamların hepsini kapsayabilirken, olumlu (müsbet) anlamlardan genellikle yalnızca birini ifade eder. Bu bağlamda, bir kelimenin taşıdığı çeşitli anlamlar arasından bağlama uygun olanı tercih edilir. Örneğin, Arapça'da "sultan" kelimesi, "güç, hüküm, kuvvet, kanun, yol, hükümdar" gibi pek çok anlama gelebilir. Ancak bir bağlamda bu anlamlardan yalnızca biri esas alınır. İmam Şâfiî, "Kim zulme uğrayarak öldürülürse, onun velisi için bir sultan kıldık..." (İsrâ, 17/33) ayetindeki "sultan" kelimesinin hem kısas hem de diyet anlamına gelebileceğini belirtmiştir. Bu yoruma göre, öldürülen kişinin velisine kısas ile diyet arasında seçim yapma hakkı verilmiştir. Buna karşın, Hanefîler bu ayette bir tercih hakkı bulunmadığını savunmuş ve "sultan" kelimesinin doğrudan kısası ifade ettiğini öne sürmüşlerdir.³⁵ Bu farklı yaklaşımlar, müşterek lafızların çok anlamlı yapısının hem dilbilimsel hem de fikhî tartışmalara nasıl zemin hazırladığını göstermektedir.

Tefsir âlimleri arasında müşterek lafızların anlamlarının tespiti konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. et-Taberî (ö. 310/923), bir müşterek lafzın hangi

³² Edip Salih, *Tefsîrû'n-nüşûs fî'l-fıkhî'l-İslâmî* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1993), 138-139.

³³ Şihabüddin Mahmûd Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, thk. Mahmud Edip Salih (Beyrut: Müessesetu'r-risale, 1982), 1/313; Mesut Okumuş, "Kur'ân Yorumunda Çok Anlamlı Lafızlara Yaklaşımlar", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (1999), 40-42.

³⁴ Okumuş, "Kur'ân Yorumunda Çok Anlamlı Lafızlara Yaklaşımlar", 43.

³⁵ Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, 1/314.

anlamda kullanıldığına dair açık bir karine olmadığında, bu lafzın anlamının sınırlanamayacağını ifade eder. Bu görüşü benimseyen Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286) de, müşterek lafızların anlamlarının belirli bir bağlama dayanması gerektiğini vurgular. el-İsfahânî (ö. 503/1109) ise, müşterek lafızların anlamları arasında bir çelişki bulunuyorsa, bu anlamların aynı anda kullanılamayacağını belirtir. Ancak anlamlar birbiriyle uyumlu ise, lafzın birden fazla anlam taşıyabileceğini kabul eder. Örneğin, "lems" kelimesi hem "dokunma" hem de "cinsel ilişki" anlamlarında kullanılabilir. İbn Kesîr (ö. 707/1307) ise, müşterek lafızların anlamlarının her zaman ayetin bağlamına göre değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Ona göre, bağlam, bir lafzın hangi anlamda kullanıldığını belirlemede en önemli unsurdur.³⁶ Bu farklı yaklaşımlar, müşterek lafızların tefsir açısından da ne denli bir tartışma alanı sunduğunu göstermektedir.

Vücuḥ ve Nezâir üzerine çalışma yapan dilciler, müşterek lafızlar konusuna tefsir ve fıkıh âlimlerinden farklı bir açıdan yaklaşmışlardır. Bu âlimler, Kur'ân'daki müşterek lafızların anlamlarını belirlerken, ayetlerin bağlamlarına odaklanmış ve bu lafızların kaç farklı anlam taşıyabileceğini somut örneklerle açıklamışlardır. Bu yaklaşımlarıyla, lafızların bağlamla nasıl şekillendiğini detaylandırarak, tefsir ve dilbilim çalışmalarına katkı sağlamışlardır.³⁷

Müşterek lafızların anlamını tespit etmek için izlenecek yöntem, bu konuda farklı görüşler ortaya konulduktan sonra daha da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda şu şekilde bir yaklaşım benimsenebilir:

İlk olarak, lafzın sözlükteki kök anlamları ve yan anlamları detaylı bir şekilde incelenmelidir. Bu aşama, lafzın anlam potansiyelini ortaya koyar. Daha sonra, lafzın hangi anlamda kullanıldığını belirleyecek açık bir karine veya şer'î bir nass bulunup bulunmadığına bakılır. Eğer böyle bir delil mevcutsa, lafzın kast edilen anlamı tespit edilebilir. Delil bulunmaması durumunda, lafzın geçtiği âyetin bağlamı dikkate alınır. Bu bağlamda, lafzın diğer âyetlerle ilişkisi, Kur'ân'ın genel anlam bütünlüğü, nüzul sebepleri ve tarihsel bağlam gibi unsurlar detaylı bir şekilde değerlendirilir. Bu incelemeler, lafzın en uygun anlamını ortaya koyma sürecine katkı sağlar. Eğer bağlamdan veya karinelerden kesin bir sonuç elde edilemiyorsa, o zaman lafzın taşıdığı muhtelif anlamlar arasında, âyetin genel anlamıyla en uyumlu olanına yönelmek gerekir. Böyle bir yöntem, hem lafzın anlamını doğru bir şekilde belirlemeye hem de dilsel ve bağlamsal tutarlılığı sağlamaya yardımcı olur.

5. Müşterek Kelimelerde Lügat ve İstişâdın Etkisi

Müşterek kelimeler, birden fazla anlam taşıyan ve bağlama göre farklı şekillerde yorumlanabilen kelimelerdir. Bu tür kelimelerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için hem kelimenin kökeni hem de kullanım örnekleri dikkatlice incelenmelidir. Lügatlerin kelimenin kök anlamının belirlenmesine katkı verebileceği ve anlam yelpazesini içerdiği bilinmektedir. Diğer yandan, istişâd

³⁶ Okumuş, "Kur'ân Yorumunda Çok Anlamalı Lafızlara Yaklaşımlar", 47.

³⁷ Ali Karataş, "Kur'an'da Çok Anlamalı Kelimelerde Anlamın Tayini Meselesi", *Marife*, (Bahar 2013), 73.

olgusu, bu kelimenin Arap dili (şiir ve nesir), Kur'ân ve hadislerdeki kullanım örneklerini analiz ederek, kelimenin hangi anlamda kullanıldığının belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Bu iki unsur bir araya geldiğinde, müşterek kelimelerdeki çok anlamlılık sorunu daha net bir şekilde çözüme kavuşturulabilir ve doğru anlamın belirlenmesinde önemli bir rehber işlevi görür. Nitekim Kur'ân'da geçen "Biz sana Arapça bir Kur'ân vahyettik"³⁸ ve "Akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân yaptık"³⁹ gibi âyetler, Kur'ân'ın indiği toplumun diline dayanarak anlamın daha iyi kavranması gerektiğini vurgulamaktadır.

Ayrıca Arap lügat tarihine baktığımızda, kadim sözlüklerin, dilin doğru bir şekilde anlaşılmasında ve kelimelerin anlamlarının tespitinde istişhâda büyük bir önem verdikleri görülmektedir. Bu sözlükler, kelimelerin anlamlarının belirlenmesinde Kur'ân, Hadis, Arap şiiri ve nesir gibi kaynakları çokça kullanmışlardır. Bu kaynaklar, kelimelerin hem lügavî anlamlarını hem de bağlam içindeki derin anlamlarını doğru bir şekilde ortaya koyma amacını taşır. Bu konuda öne çıkan sözlüklerden bazıları *Kitâbü'l-Ayn*, *Cemheretü'l-Luga*, *Tehzîbü'l-Luga*, *es-Sıhah*, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-Azam*, *Esâsü'l-Belağa*, *Lisânü'l-Arab* gibi önemli eserlerdir. Bu eserlerde, Arap dilinin kelime dağarcığı ve anlamları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu sözlüklerde, özellikle kelimelerin farklı anlamlarını destekleyen örnekler (şevâhid) sunulmuş, böylece kelimenin kullanıldığı bağlama göre anlamının nasıl değişebileceği üzerine bir rehberlik sağlanmıştır.⁴⁰

Arap dilinde, Kur'an, hadis ve şiir gibi kaynaklarla istişhâd, dilsel anlamların tespiti ve gramer kurallarının oluşturulmasında temel bir yöntemdir. Kur'an, en belîğ ve fasîh metin kabul edildiği için dilbilimciler tarafından birincil istişhâd kaynağı olarak görülmüştür. Mütevâtir, şâz ve âhâd kıraatler bazı dilciler tarafından istişhâd olarak değerlendirilmiştir.⁴¹ Hadislerle istişhâd ise tartışmalıdır; kısa ve fesahat örneği sayılan hadislerin dilsel doğruluğu kabul edilmekte, ancak uzun ve çok rivayetli hadislerin genellikle anlam yoluyla aktarıldığı düşünülmektedir.⁴² Şiir ise, özellikle Câhiliye dönemi ve erken (H. 150'ye kadar) İslam şiirleri Arap dilinin inceliklerini ve gramer yapılarını anlamada önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır.⁴³ Arap dilinde, nesir de huccet olarak kullanılan önemli kaynaklardandır. Hutbeler, mektuplar, hikem ve atasözleri nesir kapsamında

³⁸ Şûrâ, 42/7.

³⁹ Yusuf, 12/2.

⁴⁰ İsmail Durmuş, "İstîşhâd maddesi", *DİA* (İstanbul, 2001), 23/396.

⁴¹ Cemalettin es-Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*, thk. Mahmud Feccal (Dımaşk: Daru'l-Beyrûtî, 2006), 39.

⁴² es-Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*, 43-46.

⁴³ Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, thk. Abdüsselam Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998), 1/7.

değerlendirilir. Nesir, özellikle dilbilgisi kurallarının açıklanması, anlamların belirlenmesi ve cümle yapılarını doğrulama amacıyla kullanılmıştır.⁴⁴

Bunun yanı sıra, *Garîbü'l-Kur'ân* konulu eserleri yazan dilciler de Kur'ân'daki zor ve belirsiz kelimelerin anlamlarını tespit etmeye yönelik derinlemesine çalışmalar yapmıştır. Bu tür eserler, kelimelerin doğru anlaşılmasını sağlamak için hem Arapçanın lügavî yönünü hem de şer'î anlamını göz önünde bulundurur.⁴⁵

Ayrıca, Kur'ân'daki müşterek kelimelerin anlamlarının tespitine yönelik yapılan çalışmalar da büyük önem taşır. *Vücûh ve Nezâir* gibi eserler, kelimelerin birden fazla anlam taşımasını ve bu anlamların bağlama göre nasıl değişebileceğini inceleyerek, bu konuda kapsamlı araştırmalar sunmuştur.⁴⁶

Çalışmamızda ele aldığımız "Hikmet" kelimesi, klasik kaynaklarda müşterek kelime olarak tanımlanmıştır. Buradan hareketle, müşterek kelimeler probleminin daha iyi anlaşılabilmesi için, istişat olgusu ışığında bu kelimenin öne çıkan kök anlamı ve diğer anlamlarının ortaya konulması amacıyla örnek bir inceleme yapılması düşünülmüştür.

6. "Hikmet" Kavramı

"Hikmet" kavramını seçmemizin özel nedeni, bu kelimenin Türkçeye yine "Hikmet" olarak aktarılması dışında, taşıdığı anlamın tam olarak anlaşılmasındır. Özellikle, "Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel şekilde mücadele yap" (Nahl, 125) âyeti ve "Hikmet mü'minin yitiğidir. Nerede bulursa alır." (Tirmizi, İlim, 9) hadisi, bir mü'minin hayatında son derece önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, günlük dilde sıkça karşımıza çıkan "Allah'ın hikmeti..." ifadesinin de altında yatan gerçek anlamı doğru analiz etmek gerekmektedir.

"Hikmet" kavramı, köken olarak "alıkoymak" veya "engellemek" anlamına gelir. Örneğin, "حَكْمَةُ الْأَجَامِ" (dizginin hikmeti) ifadesi; dizginin hayvanı kontrol altında tutmak ve yönlendirmek için kullanılan bir araç olduğunu anlatır. Bu bağlamda, hikmet de bir şeyin bozulmasını engelleyen, doğru yolda tutan bir anlam taşır.⁴⁷

⁴⁴ İbnü'l-Habbaz, *Tevcîhü'l-Lem'*, Fayiz Zeki Muhammed Diyab (Mısır: Daru's-Selâm, 2007), 50.

⁴⁵ İsmail Cerrahoğlu, "Garîbü'-Kur'ân" (İstanbul: DİA, 1996), 13/379-390.

⁴⁶ Mertoğlu, "Vücûh ve Nezâir", 43/141-142.

⁴⁷ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 2025), 3/67; Ebu Mansur Muhammed el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, thk. Muhammed Avz Mu'rab (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 4/69; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-Nezâir*, 2/59; Ahmed b. Zekerîyya İbn Fâris, *Mu'cemü Makayisi'l-luga*, thk. Muhammed Harun (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1999), 2/91; Mahmud b. Ömer ez-Zamahşerî, *Esâsü'l-Belağa*, thk. Muhammed Basıl (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/206.

İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) şöyle demiştir: *حَكِّمِ الْيَتِيمَ كَمَا تُحَكِّمُ وَلَدَكَ* "Evladını engellediğin gibi yetimi de öyle engelle." Burada yetimi engellemek, onu bozulmaktan alıkoymak anlamına gelir.⁴⁸

İbn Fâris'e (ö. 395/1004) göre hikmet, kökeni itibariyle "men etme" yani bir şeyi engelleme anlamına gelir. ⁴⁹Bu anlam Cerîr'in beytinde şöyle geçer: *أَبْنِي حَنِيفَةً* "Ey Hanîfe oğulları! Akılsızlarınızı kontrol altına alın; çünkü size karşı öfkelenmekten korkuyorum."⁵⁰ Bu beyitte "hikmet" kelimesi, yanlış davranışlardan engellemek anlamında kullanılmıştır.⁵¹

"Hüküm verdim" veya "hükmettim", anlamı da engelleme ve reddetmedir. Bu yüzden, insanlar arasında "hakem" (hâkim) denilen kişi, zulmü engellediği için bu ismi alır. ⁵²

ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), bu kavramın asıl anlamının "engellemek" olduğunu ve *حكم الفرس* "ata hükmetti" ifadesinin bu anlamı taşıdığını ifade eder. Ancak Cerîr'in şiirindeki "Akılsızlarınızı kontrol altına alın." ifadesinin mecâzi bir söylem olduğunu vurgular.⁵³

Ayrıca *احتكّم في ماله* "Mala hükmetmek" denildiğinde, bu, onun içinde hükümün geçerli olduğu anlamına gelir. Bu konuda Âşâ şöyle demiştir: "Ve sen toplayıp bir araya getirdiğin zaman, kaderin hükümeti kabul etmez" yani, sana karşı hükmeden düşmanların hükümleri senin malında geçerli değildir. ⁵⁴

Benzer bir anlam şiirde şöyle geçmektedir: *أَحْكَمَ الْجَنِّيَّ مِنْ عَوْرَاتِهَا كُلِّ جَرْبَاءٍ إِذَا أُكْرِهَ* "Her bukalemun (iki yüzlü kişi), zorlandığında namaz kılar; tıpkı kadının ayıplarını gizlediği (kontrol ettiği) gibi." ⁵⁵ Burada "hükmetmek" kelimesi, gizleme ve bir durumu kontrol altına alma anlamında kullanılmıştır.⁵⁶

Benzer şekilde "nihai bir sonuca ulaşma" anlamına da gelebilmektedir. Murakkaş şöyle demiştir: *يَأْتِي الشَّبَابُ الْأَقْوَرِينَ وَلَا تَغْطِ أَخَاكَ أَنْ يُقَالَ حَكَمَ* "gençlik musibetlerin üstüne gider, kardeşine hakem ol denildiğinde imrenme."⁵⁷ (Burada mecâzi bir anlatım söz konusudur. Hakemlik aslında yaşlılara veya tecrübeli kimselere teklif edilir, çünkü o nihai olarak ulaşılabilecek bir görevdir. Hal böyleyken gençler hakemlik

⁴⁸ el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, 4/69.

⁴⁹ İbn Fâris, *Mu'cemü Makayisi'l-luga*, 2/91.

⁵⁰ Cerîr, *Dîvânü Cerîr*, Numan Muhammed Emin (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1440), 1/466.

⁵¹ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, 67; el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, 4/69; Ebu Nasr İsmail b. Hammad Cevherî, *Tâcü'l-luga ve şîhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Abdulğafur Attar (Beyrut: Daru'l-ilm lil-melâyin, 1987), 902; İbn Fâris, *Mu'cemü Makayisi'l-Luga*, 2/91; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belağ*, 206.

⁵² el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, 4/69.

⁵³ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belağ*, 1/206.

⁵⁴ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, 3/67; Cevherî, *eş-Şîhâh*, 5/902.

⁵⁵ Lebid b. Rebia el-Âmirî, *Dîvâü Lebid b. Rebia el-Âmirî* (Daru'l-ma'rife, 1425), 95.

⁵⁶ el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, 4/69.

⁵⁷ Cerîr, *Dîvânü Cerîr*, 1/466.

gibi musibetli işlerin üstüne yani onu elde etmeye çalışır. Gençlerin yaptığı bu davranış imrenti edilecek bir şey değildir.)”⁵⁸

İbn Düreyd (ö. 321/933), "hükmetmek" terimiyle ilgili olarak, bir durumda yalnızca bir hükmün geçerli olduğunu ve başka herhangi bir hükmün bu duruma müdahale edemeyeceğini ifade etmektedir. Bu anlama ونضرب ... من هجانا "Biz, bize hakaret edenlere karşı kafiyelemlerle hükmederiz... ve kanlar karıştığında vururuz"⁵⁹ beytini delil getirmiştir. Burada anlatılmak istenen "hükmün" belli yöntemlerle yapılmasıdır.⁶⁰

Ayrıca bu kavram, "Fıkıh, kural koyma" anlamına gelir ve bu kişinin ahlaki (haram, helal, emir ve nehiy vb.) engellemeleri anlamında bir görevdir. "وَأَتَيْنَاهُ الْحُكْمَ" "O'na hikmeti verdik" (Meryem, 19/12) âyetinde olduğu gibi, burada "hikmet" ilim ve fıkıh anlamında kullanılmıştır. Ayrıca Hâkim, Allah'ın isimlerindendir. "O, en doğru hüküm veren, en hikmetli olandır ve hüküm O'na aittir" anlamındadır.⁶¹

Hüküm, aynı zamanda "doğru karar verme" anlamına gelir. Nâbiğa şöyle demiştir: وَاحْكُم كَحُكْمِ قَتَاةِ الْحَيِّ ... إِذْ نَظَرْتُ إِلَى حَمَامٍ سِرَاعٍ وَارِدِ التَّمَدِّ "Ve hükmet, tıpkı mahalle kızının su başına gelen güvercin sürüsüne baktığında verdiği hüküm gibi."⁶² Burada "hükmetmek" kelimesi, doğru ve yerinde bir karar verme anlamında kullanılmıştır.⁶³

"Bir adam, dinine ya da dünyasına zarar veren şeylerden kaçındığında, o kişiye 'istahkem' denir." Bu anlamda şair şöyle demiştir: لَمُسْتَحْكِمٍ جَزْلُ الْمُرُوءَةِ مُؤْمِنٌ مِنَ الْقَوْمِ لَا "O, sağlam karakterli, köklü ve yiğit kişi, kavminin inanan bir ferdidir; boş ve anlamsız sözlerle meyletmez."⁶⁴

Benzer şekilde "Muhakkem": Her şeyi en iyi bilen, bilge ve deneyimli kişidir." Tarafe de şöyle demiştir: لَيْتَ الْمُحْكَمَ وَالْمَوْعُظَ صَوْتُكَمَا ... تَحْتَ التَّرَابِ إِذَا مَا الْبَاطِلُ انْكَشَفَا "Keşke muhakkem olan ve öğüt alan ikinizin sesi, batıl ortaya çıktığında toprağın altında olsaydı"⁶⁵

Ayrıca, hadiste de "hikmet"le ilgili benzer bir anlam şöyle kullanılır; إِنَّ الْحَيَّةَ لِلْمُحْكَمِينَ وَهُمْ قَوْمٌ حَكِيمُوا مُخْتَرِينَ بَيْنَ الْقَتْلِ وَالتَّنَابُتِ عَلَى الْإِسْلَامِ وَبَيْنَ الْكُفْرِ، فَاخْتَارُوا التَّنَابُتَ عَلَى الْإِسْلَامِ مَعَ الْقَتْلِ، فَسَمُوا الْمُحْكَمِينَ "Cennet, muhakkimîn içindir. Onlar, öldürülmek pahasına İslam'da sebat etmek ile küfre dönmek arasında serbest bırakılan bir topluluktur. Onlar,

⁵⁸ el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, 4/71.

⁵⁹ Ebû'l-Alâ' el-Maarrî, *el-Lâmi'*, thk. Muhammed Said Mevlevî (Merkezü'l-Mülk, 2008), 958.

⁶⁰ Ebu Bekir Muhammed İbn Dureyd, *el-Cemhere*, thk. Remzi Münir Ba'lebekki, (Beyrut: Daru'l-ilm lil-melâyin, 1987), 1/564.

⁶¹ el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, 4/69.

⁶² el-Maarrî, *el-Lâmi'*, 243.

⁶³ Cevherî, *eş-Şihâh*, 5/ 9002; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belağa*, 1/206.

⁶⁴ el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, 4/71; Ebu'l-Fadl İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Hâşiye, Dilcilerden bir grup (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990), 12/143.

⁶⁵ İbn el-Abd Tarafe, *Divânü Tarafe*, thk. Mehdi Muhammed Nâsır (Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 156.

⁶⁶ İbn Fâris, *Mu'cemü Makayisi'l-luga*, 2/91.

öldürülmeyi göze alarak İslam'da sabit kalmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle 'Muhakkimîn' (hikmetle hareket eden kimseler) olarak anıldılar."⁶⁷ Bu hadiste geçen "el-muhakkimîn" ifadesi, ölüm karşısında İslam'da sebatı tercih eden, basiret ve ferasetle hareket eden kimseleri ifade eder. Bu hikmetli duruşları sebebiyle cennetle mükâfatlandırılmışlardır.⁶⁸

Bütün bu anlamlar bir arada düşünüldüğünde, "Hikmet" kavramı kök olarak: "engelleme, kontrol altına alma, savunma, doğruyu bulma, doğru yönlendirme ve nihai sonuca ulaşma" gibi anlamları içerir. Bu anlamların hepsi "engelleme" veya "kontrol altına alma" odak noktasında birleşir. Bu bağlamda, hikmetli kişiler: "sağlam, tecrübeli, insanları doğru yolda tutan, onlara rehberlik eden ve dolayısıyla onları yanlışlardan engelleyen kimseler olarak tanımlanabilir.

Vücuḥ ve Nezâir eserleri, Kur'an'da "Hikmet" kelimesinin altı farklı anlamda kullanıldığını belirtmişlerdir:⁶⁹

1. Öğüt: Örneğin, *وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ* "Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi. Fakat uyarılar fayda vermiyor." (Kamer, 54/5) âyetinde bu anlamda kullanılmıştır.
2. Sünnet: Örneğin, *وَيُعَلِّمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ* "Size kitabı ve hikmeti öğretiyor." (Bakara, 2/151) âyetinde bu anlamda kullanılmıştır. Aynı şekilde *وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ* "Allah, size Kitab'ı ve hikmeti indirdi ve bilmediğiniz şeyleri öğretti." (Nisa, 4/113) âyetinde de "sünnet" anlamı kastedilmiştir.
3. Anlayış/Ferâset: *أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ* "İşte bunlar, kendilerine Kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir." (En'âm, 6/89) âyeti bu anlam için örnek verilebilir.
4. Peygamberlik: *وَأَتَيْنَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ* "Allah, ona mülkü ve hikmeti verdi." (Bakara, 2/251)
5. Kur'an: *أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ* "Rabbinin yoluna hikmetle davet et." (Nahl, 16/125)
6. Kur'an ilimleri: *يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ* "Allah hikmeti dilediğine verir." (Bakara, 2/269)

Ebu Hilal el-Askerî (ö. 400/1009) Allah'ın "Hikmetli" olarak adlandırılmasının iki yönü olduğunu söyler: Birinci yönü: O'na yakışan bir özellik olarak, yani Allah'ın bilmesidir. İkincisi ise, O'na ait fiil olarak, yani Allah'ın fiillerinin mükemmel ve doğru oluşudur. Kur'an'da şu şekilde geçmektedir: *فِيهَا يُفَرَّقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ* (Duhan, 44/4) "O gecede hüküm ve hikmet konusu her iş kesin olarak ayrılır."⁷⁰

⁶⁷ Mecdü'd-din Ebu's-Saâdât İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, thk. Tahir Ahmed Zâvi (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 1/419.

⁶⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü Makayisi'l-luga*, 2/91-92; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belağâ*, 1/206.

⁶⁹ Abdullah b. Sehl el-Askerî, *el-Vücuḥ ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Diniyye, 2007), 180-182; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî ilmi'l-vücûḥ ve'n-Nezâir*, 259-261.

⁷⁰ el-Askerî, *el-Vücuḥ ve'n-Nezâir*, 180.

İsfahânî (ö. 502/1108) "Hikmet" kelimesi hakkında şöyle der: "Bu kelimenin kökeni, bir şeyi düzgün bir şekilde ıslah etmek, düzenlemek ve engellemek anlamına gelir. Bu bağlamda, hayvanları kontrol etmek amacıyla kullanılan "hakeme" terimi de bu anlama gelir; mesela hayvanın hakeme'si, yular takmak anlamında kullanılır."⁷¹

"Allah'ın kendisiyle ilgili kullandığı أَحْكُمُ الْحَاكِمِينَ 'En güzel hüküm veren' ifadesi de her şeyi mükemmel şekilde bilen ve yaratan bir varlık olarak O'nu nitelendirir. Bir şey hakkında hüküm vermek, o şeyin belirli bir şekilde olup olmadığına karar vermek anlamına gelir. İslam'da adaletli hüküm verme, Allah'ın belirlediği düzeni takip etmekle ilgilidir. Örneğin إِذَا حَكُمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ (Nisa, 4/58) âyetinde 'insanlar arasında hüküm verirken adaletle hüküm vermenizi emreder' denmektedir."⁷²

"Hikmet" ise, ilim ve akıl yoluyla doğruyu ve gerçeği bulma yeteneğidir. Yüce Allah'ın hikmeti, her şeyi mükemmel şekilde yaratması ve düzenlemesidir. İnsanın hikmeti ise, varlıkları tanınması ve doğru bir şekilde hareket etmesidir. Allah, وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ 'Andolsun ki, biz Lokman'a hikmet verdik' (Lokman, 31/12) diyerek hikmeti, bilgelik olarak tanımlar. Hikmet ve hüküm birbirine yakın olsa da hikmet bir şeyin özünü anlamak ve en iyi şekilde düzenlemektir."⁷³

Özetle, hikmet bu ayetlerde ilahi bilgi ve rehberliği, insanların doğru yolu bulmasını sağlayan öğüt ve irşadı, peygamberlere verilmiş vahiy bilgisi ve sünneti, derin bir anlayış ve ferâseti, doğru hüküm verme yeteneğini, Kur'an'ın rehberlik eden mesajlarını ve onun içerdіđi ilimleri kapsar. Bunun yanında Allah'ın ilim ve fiillerinin doğruluğunu ve uygunluğunu gösterir.

SONUÇ

Arapça'da, bir kelimenin birden fazla anlama sahip olmasına "müşterek lafız" denir ve Kur'an ilimlerinde "Vücûh ve Nezâir" olarak anılır. İbnü'l-Cevzî, bir kelimenin Kur'an'da farklı bağlamlarda çeşitli anlamlar taşımasını vücûh olarak tanımlarken, nezâiri aynı anlamın farklı ayetlerde tekrar edilmesi olarak görür. Dilciler tarafından kabul edilen genel görüş de bu yöndedir. Müşterek kelimelerin çok anlamlı olmasının temel sebepleri arasında, lehçeler, mecazî kullanımlar, ses değişimleri ve ıstılâhî anlamlar gibi faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler, kelimenin zaman içinde farklı bağlamlarda çeşitli anlamlar kazanmasına yol açar. Örneğin, "âyet" kelimesinin altı farklı anlama gelmesi "vücuh" olarak değerlendirilirken bir anlamın geçtiği ayetler nezâir olarak ifade edilmiştir.

Bazı dilbilimciler müşterek lafızların varlığını kabul ederken, İbn Dürüstevyeh ve Ebû Hilâl el-Askerî gibi isimler bu fikri eleştirmiştir. Onlara göre, bir kelime birden fazla anlam taşıyamaz; her anlam bir bağlama dayalı olmalıdır. Ayrıca, bu

⁷¹ Rađıb el-isfahânî, *el-Müfredâtü fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1412), 248.

⁷² el-İsfahânî, *el-Müfredâtü fî Garîbi'l-Kur'ân*, 249.

⁷³ el-İsfahânî, *el-Müfredâtü fî Garîbi'l-Kur'ân*, 250.

durumun iletişimde karmaşıya yol açabileceği belirtilmiştir. Müneccid ise, müşterek lafızların Kur'an'da bulunamayacağını savunarak, bu tür çok anlamlılıkların Kur'an'ın fesahat ve mucizeliğiyle bağdaşmadığını ifade etmiştir.

Kur'an'da bazı kelimeler, bağlamlarına göre birden fazla anlam taşıyabilir. Bu çok anlamlı kelimelerin doğru bir şekilde anlaşılması, Allah'ın muradını doğru yorumlamak açısından büyük önem taşır. Müfessirler, müşterek lafızların hangi anlamda kullanıldığını belirlerken farklı görüşler benimsemişlerdir. Bu tür kelimelerin doğru anlaşılabilmesi için hem kelimenin kökeni hem de kullanım örneklerinin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Lügat, kelimenin temel anlamını belirlerken, istişhâd örnekleri (Kur'an, hadis, şiir ve nesir) ise kelimenin doğru anlamda kullanılmasına dayanak teşkil eder. Kadim sözlükler, *Garîbü'l-Kur'an* ve *Vücuḥ ve Nezâir* gibi eserler, kelimelerin farklı anlamlarını, örneklerle inceleyerek Kur'an'ın derin anlamlarının anlaşılmasında önemli bir rol oynamıştır.

"Hikmet" kavramı, kök anlamı itibarıyla "engellemek" anlamı taşır. Ancak bu kavramdaki "engellemek" anlamı ile "saf dışı bırakmak" anlamı kastedilmemiştir. Çünkü örneklerde vurgulanan genel anlam "kontrol altına alma, savunma ve doğruyu bulma" yani amaçlı bir engellemedir. Bu odak bağlamdan hareketle, Allah'ın "Ahkemü'l-Hâkimîn" sıfatı, O'nun en doğru şekilde hükmettiğini ve yanlışa, adaletsizliğe yer vermediğini ifade eder. Peygamberlere "Hikmet" verilmesi, onların vahiy yoluyla küfrü engellemelerinden; âlimlere "Hikmet sahibi" denmesi ise cehaleti ortadan kaldırmalarından kaynaklanır. Aynı şekilde, adaletsizliği engellediği için hâkime de bu isim verilmiştir. Ancak buradan engellemenin geçerli, makul ve yerinde yöntemlerle yapıldığı ve asıl hedefin "kontrol" amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede, "Hikmet" kelimesi zamanla "bilgelik, anlayış ve doğru hüküm verme" gibi anlamlar kazanmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de, "Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, ona çok hayır verilmiştir." (Bakara, 2/269) buyrulurak hikmetin bu anlamlarına işâret edilmiştir. Benzer şekilde "Rabbinin yoluna hikmetle çağır." (Nahl, 16/125) âyetini de bu anlamda değerlendirmek doğru olur.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), "Hikmet, müminin yitiğidir. Onu nerede bulursa alır." (Tirmizî, İlim, 19) hadisiyle, hikmetin evrensel bir değer olduğunu ve müminin bilgi, anlayış, feraset ve çözüm üretme gayreti içinde olması gerektiğini vurgulamıştır.

Ayrıca, "Allah'ın hikmeti" deyiimi, O'nun sonsuz bilgi ve akıl sahibi oluşunu, her şeyin en mükemmel şekilde yaratılması ve yönetilmesini ifade eder. Allah'ın hikmeti, kusursuz düzenin ve ilahi iradenin bir yansımasıdır. Bu bağlamda hikmet, hem Allah'ın kâinattaki mükemmel düzeninin bir tezahürü, hem de insanın hayatına yön veren bir değerdir.

KAYNAKÇA

- Askerî, Abdullah b. Sehl. *el-Vücuḥ ve'n-Nezâir*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Diniyye, 2007.
- Askerî, Abdullah b. Sehl, *Mu'cemü'l-Furûkî'l-Lugaviyye*. Müessetü'r-Neşri'l-İslâmî, 1412.
- Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetü'l-Edeb*. thk. Abdüsselâm Harun. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998.
- Bayırbaş, Süheylâ Hale. *İbn Kuteybe'de Dil ve Anlam*. Kayseri: ERU, 2016.
- Cerir. *Dîvânü Cerîr*. thk. Numan Muhammed Emin. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1440.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garîbü'l-Kur'ân". C. 13. İstanbul: DİA, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir Usulü". *DİB Yayınları Ankara*.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Vücûhu'l-Kur'âna Dâir Bilinmeyen Yeni Bir Eser". *AÜİFD*, 1967.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad. *Tâcü'l-luga ve şîḥâḥu'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdulğafur Attar. Beyrut: Daru'l-ilm lil-melâyin, 1987.
- Durmuş, İsmail. "Müşterek". C. 32. İstanbul: DİA, 2006.
- Durmuş, İsmail. "İstîşâd maddesi". *DİA*. C. 23. İstanbul, 2001.
- Edip Salih. *Tefsîru'n-nüşûs fî'l-fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1993.
- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed, *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed Avz Mu'rab. 15 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- ez-Zerkeşî. *el-Bahru'l-Muhîṭ*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. Daru'l-Kütübî, 1994.
- Halil b. Ahmed. *Kitabü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî. 1 Cilt, 2025.
- Haydar, Ferit Avd. *İlmü'd-delâle, dirâse nazariyye ve tatbîkiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Adab, 2005.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî ilmi'l-Vücûḥ ve'n-Nezâir*. thk. Muhammed Abdulkirim. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1984.
- İbn Dureyd, Ebu Bekir Muhammed. *el-Cemhere*. thk. Remzi Münir Ba'lebekki. Beyrut: Daru'l-ilm lil-melâyin, 1987.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekerîyya, *Mu'cemü Makayisi'l-luga*. thk. Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fıkr, 1999.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekerîyya, *Mücmelü'l-luga*. thk. Züheyr Abdulmuhsin. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1986.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl. *Lisânü'l-Arab*. Haiye. Dilcilerden bir grup. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Saâdât. *en-Nihâye*. thk. Tahir Ahmed Zâvî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1979.
- İbnü'l-Habbaz. *Tevcîḥü'l-Lem'*. thk. Fayiz Zeki Muhammed Diyab. Mısır: Daru's-Selâm, 2007.
- İsfahânî, Rağîb, *el-Müfredâtü fî Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Dâvî. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1412.
- Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*. Kayseri: ERÜ, 2009.
- Karagöz, Mustafa. "İbn Teymiye'nin Vücûḥ ve Nezâir Tanımının Etkileri ve Sorunları". *Bilimname* 36 (Şubat 2018).
- Karagöz, Mustafa. "Vücûḥ ve Nezâirin Terimleşme Süreci-Nezâir'in Eşanlamlılık Olarak Tanımlanması Sorunu". *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Araştırmaları Yaz Akademisi I, Ağustos, İstanbul 1* (2008).

- Karataş, Ali. "Kur'an'da Çok Anlamlı Kelimelerde Anlamın Tayini Meselesi". *Marife*, 2013.
- Kurt, İsmail. "Kur'ân Lügatlarının Doğuşu ve Gelişimi". *DEU İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017.
- Lebid b. Rebia el-Âmirî. *Divâü Lebid b. Rebia el-Âmirî*. Daru'l-ma'rife, 1. Basım, 1425.
- Mertoğlu, M. Suat. "Vücûh ve Nezâir". C. 43. İstanbul: DİA, 2013.
- Mukatil b. Süleyman. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerim*. thk. Salih Dâimim. Bağdat, 2006.
- Müneccid, Muhammed, *el-İştirâku'l-lafzî fî'l-Kur'âni'l-Kerim Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbik*. Şam: Daru'l-Fikr, 1999.
- Okumuş, Mesut. "Kur'ân Yorumunda Çok Anlamlı Lafızlara Yaklaşımlar". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3, 1999.
- Mearrî, Ebû'l-Alâ', *el-Lâmi'*. thk. Muhammed Said Mevlevî, Merkezü'l-Mülk, 2008.
- Suyûtî, Celalettin, *el-Muzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*. thk. Fuad Ali Mansur. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Suyûtî, Cemalettin, *el-İktirâh fî Usûli'n-nahv*. thk. Mahmud Feccal. 1 Cilt. Dimaşk: Daru'l-Beyrûtî, 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Abdullah, *İrşâdü'l-fuhûl*, thk. Ahmed Azzu Inaye. Dimaşk: Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 1999.
- Şeyh, Abdullah Hasan, *el-Alâkâtu'd-delâliyye ve Turâsi'l-belâğî'l-Arabî*. Maṭbûatü'l-iş'âî'l-fenniyye, İskenderiyye, 1999.
- Tarafe, İbn el-Abd. *Divânü Tarafe*. thk. Mehdi Muhammed Nâsır. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Yahya b. Sellam. *Tefsîrü'l-Kur'ân mimme'stebehet esmâühû ve tasarrafet meânih*. thk. Hind Şelebî. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tunus: 1979.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belağâ*. thk. Muhammed Basıl. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zencânî, Şihabüddin Mahmûd, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*. thk. Muhammed Edib Salih. Beyrut: Müessesetu'r-risale, 1982.
- Zerkeşî, Ebu Abdullah Bedrettin, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. Beyrut: Daru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1957.